

*Л. В. Єременко кандидат психологічних наук,
асистент кафедри практичної психології
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Б. Хмельницького*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ І МЕТОДІВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ГРУПОВІЙ ТРЕНІНГОВІЙ
РОБОТІ

Анотація

Дослідження присвячено розгляданню актуальної психологічної проблеми формування соціальної компетентності особистості. Встановлено, що формування соціальної компетентності в процесі групової тренінгової роботи відбувається більш ефективно.

Ключові слова: соціальна компетентність, компетентнісний підхід, соціально-психологічний тренінг, формувальний експеримент, психокорекція, соціально-перцептивні можливості, рефлексія.

Постановка проблеми. Головним сьогоднішнім завданням, на думку американського вченого М. Ноулза [6], є, образно кажучи, виробництво компетентних людей, тобто здатних використовувати свої знання в мінливих умовах і чия основна компетентність полягає у вмінні включитися у постійне самонавчання протягом всього життя. У педагогічній науці відзначають діяльнісну сутність компетентності, на відміну від знань, тобто характеристики «що» тут використовується спосіб і характер «як». Поняття соціальної компетентності ця наука залучає при обговоренні якості освіти, причому даний феномен описує різні види готовності до певних видів діяльності: професійно-трудової, виконання громадянських функцій, розвиток суспільного середовища, творчої діяльності, збереження здоров'я, усвідомлення необхідності самозміни та неперервного навчання.

Мета. Мета формування соціальної компетентності – це самоідентифікація, соціалізація й ефективна адаптація особистості у глобальному та локальному соціальному просторі [4]. Головна складність

у формуванні соціальної компетентності полягає в набутті людиною внутрішньої впевненості в собі, самосвідомості та самоповаги, які роблять людину здатною чинити самостійно і компетентно [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом проблеми формування соціальної компетентності спеціалістів у різних сферах професійної діяльності в педагогічній та психологічній науках займалися А. Белоусова, С. Гончаров, М.Гончарова-Горянська, А. Дубяга, Д. Єгоров, Н. Іовчук, Н. Калініна, Л. Кожуховська, Т. Коновалова, С. Краснокутська, Т. Марченко, Ю. Мель, Є. Муниц , Л. Петровська, Н. Рототаєва, Г. Сівкова, А. Спирін, С. Учурова, О. Фастова, А. Чертенко. Перелічені дослідники зосереджують увагу на понятті соціальної компетентності у зв'язку з професійною та комунікативною компетентностями, натомість, І. Єрмаков, Л. Лепіхова, Л. Сохань більше уваги приділяють соціально-психологічній та життєвій компетентностям особистості. Соціальна компетентність досліджується з точки зору методів її формування й розвитку в умовах освітнього закладу, в умовах психотерапевтичного впливу, в умовах управління персоналом. Н.Гарашкіна стверджує, що основою формування й розвитку соціальної компетентності є теорія й практика неперервної освіти.

Виклад основного матеріалу. Оскільки компетентність – це складний синтез когнітивного, предметно-практичного та особистісного досвіду, отже, навчити цьому або набути його логічним емпіричним шляхом неможливо. Природа компетентності є такою, що вона, як продукт навчання, не прямо витікає з нього, а є результатом саморозвитку індивіда, його особистісного зростання, самоменеджменту й узагальнення діяльнісного та особистісного досвіду. Компетентність є способом існування знань, умінь, освіченості, що сприяє особистісній самореалізації, знаходженню людиною свого місця у світі. З огляду на це професійна освіта є високомотивованою й особистісно орієнтованою, такою, що

забезпечує максимальне використання особистісного потенціалу, визнання особистості оточуючими й усвідомлення нею власної значимості [4].

Завданнями формування соціальної компетентності в процесі навчання є організація групової роботи для створення ситуації партнерства та взаємної поваги у навчальному процесі, надання можливості проживання різноманітних ролей для оволодіння нормами спілкування; систематичний вибір завдань для накопичення досвіду усвідомленого вибору; обов'язкове проведення різних видів рефлексії для оволодіння цим вмінням як механізмом розвитку самосвідомості [4].

Реалізація компетентнісного підходу вимагає включення у професійну підготовку проблем, пов'язаних із системою інтегрованих професійних знань, умінь, навичок, засвоєння яких забезпечить осмислення провідних цінностей, ідеалів, спрямованості професійної діяльності; із професійно-особистісним розвитком, що передбачає здатність до професійно-особистісної рефлексії, моделювання й технологізації професійної діяльності, самоорганізації та самовдосконалення; із досвідом творчої діяльності, що проявляється у засвоєнні професійної культури, виробленні індивідуального стилю професійної діяльності, її збагаченні; із досвідом гуманістичного емоційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності та її суб'єктів [4].

Для підвищення рівня соціальної компетентності в умовах освітнього закладу Н. Калініна [1] пропонує технології соціального супроводу, завданнями якого є підвищення рівня мотивації до навчання, профілактика вживання психоактивних речовин, формування установки на здоровий спосіб життя, корекція та профілактика девіантної й деліквентної поведінки, конфліктної та агресивної поведінки, розвиток навичок спілкування, формування моделей соціально бажаної поведінки, конкретизація життєвих планів, ціннісних орієнтацій і життєвих пріоритетів, формування громадянської позиції, соціальної

відповідальності й активності. Засобами формування соціальної компетентності є групова навчальна робота та організація проектної діяльності, мотивація навчальної діяльності, створення ситуації успіху, створення обстановки, що викликає позитивні емоції, організація самоаналізу власної діяльності, діалогове навчання, дискусії, диспути й комунікативні освітні технології, участь у конференціях та олімпіадах, організація презентацій результатів досліджень, проведення екскурсій.

Через складну будову і сутність феномену соціальної компетентності та можливість формування й розвитку різноманітних вмінь і навичок шляхом набуття власного досвіду діяльності можна прийти до висновку, що саме соціально-психологічний тренінг як метод активного навчання, що є ефективним засобом психологічного впливу, дозволить вирішувати широке коло завдань у сфері формування соціальної компетентності майбутніх практичних психологів.

У дослідженні Є. Муниці [4] в процесі формування соціальної компетентності та її складових: оперативної соціальної компетентності, вербальної компетентності, комунікативної компетентності, соціально-психологічної компетентності, еґо-компетентності в експериментальній групі виявлено позитивну динаміку. В контрольній групі за відсутності експериментального впливу позитивна динаміка спостерігається у розвитку лише однієї складової соціальної компетентності – еґо-компетентності, поява такого результату, можливо, зумовлена специфікою навчальної діяльності студентів – соціальних працівників. Було встановлено, що процес формування соціальної компетентності студентів у процесі професійної підготовки буде ефективним, якщо в освітньому процесі враховуватимуться такі педагогічні умови:

- перспективною педагогічною метою професійної підготовки спеціалістів буде обрано формування соціальної компетентності;
- зміст підготовки інтегрує знання про соціальну дійсність та себе, складні соціальні вміння і навички взаємодії, гнучкість поведінки в

соціальних ситуаціях, здатності досягнення цілей у соціальній взаємодії відповідно до завдань розвитку соціально значимих і професійно важливих якостей особистості;

- визначено систему роботи з формування соціальної компетентності майбутніх практичних психологів, що включає в себе програми тренінгів різних сторін соціальної компетентності, озброєння студентів досвідом самостійної професійної діяльності в процесі виробничої практики, активні методи та форми навчання, що реалізують процес формування соціальної компетентності, а також відповідний діагностичний інструментарій, призначений для оцінки рівня сформованості соціальної компетентності.

Формувальний (перетворюючий) експеримент – розглядається як метод прослідковування змін психіки у ході активного впливу дослідника на досліджуваного. Також цей метод називається створюючим, навчаючим, генетико-моделюючим або методом активного формування психіки. Він передбачає виявлення закономірностей розвитку при активному цілеспрямованому впливові експериментатора на досліджуваного. Заснований на підході до становлення психіки як до явища, що розвивається з навчанням або вихованням, формувальний експеримент дає змогу не обмежуватися реєстрацією виявлених фактів, а через створення спеціальних ситуацій розкрити закономірності, механізми, динаміку, тенденції розвитку психічного становлення особистості, визначаючи можливості оптимізації цього процесу. Він є конкретною реалізацією експериментально-генетичного методу й активно використовується в сучасній психології при вивченні умов, принципів і шляхів формування особистості, забезпечує поєднання дослідження із педагогічним і психокорекційним пошуком, проектування найбільш ефективних форм навчального, виховного або психокорекційного процесу. Досліджуваний психічний процес або функція спочатку конструюються у вигляді моделі діяльності, а потім актуалізуються через посередництво спеціальних способів організації активності суб'єкта. Критерієм

психологічної оцінки проведеного дослідження стає рівень відповідності реально здійснюваного процесу вирішенню завдань його моделі. Експериментально-генетичний метод несе в собі способи побудови вищих психічних функцій, які привласнюються суб'єктом у процесі перетворення ним дійсності. Перетворення поєднує генетичний та структурно-функціональний моменти об'єктивної реальності й цим задає подібні структури внутрішньому світу суб'єкта. За С. Максименком, цей метод втілюється через принцип проектування – штучного створення психічних процесів або якостей, яких у внутрішньому світі індивіда поки що немає [2].

Мета тренінгу в межах нашого дослідження – формування соціальної компетентності у студентів – майбутніх практичних психологів. Тренінг соціальної компетентності передбачає розширення поведінкового репертуару й аналіз конкретних життєвих проблем клієнтів і поведінкові проби в плані застосування сформованих навичок до конкретних життєвих проблем. Під час тренінгу соціальна компетентність постає як результат повноцінного засвоєння соціальних навичок та усвідомлення сфер їх застосування й наслідків, що виникають при використанні тих чи інших навичок. Щодо кожної теми бажано використовувати таку саму послідовність дій – спочатку за стандартною програмою тренування навичок у простих ситуаціях, потім вироблені навички генералізуються (автоматизуються) на ситуаціях, запропонованих учасниками групи.

За Л. Петровською [5], підвищення соціальної компетентності дорослих людей обов'язково передбачає подвійний процес: з одного боку, це набуття нових знань, вмінь і досвіду, а з іншого – перебудова, зміна форм, які вже склалися. Працюючи з дорослими людьми, психолог здебільшого не має справу з нульовим досвідом в тому чи іншому відношенні. Як первинне для людини звичайно стоїть завдання осмислення, свого роду інвентаризація, накопиченого особистого досвіду спілкування, включення в його дослідження. Формування соціальної

компетентності передбачає застосування всього набору засобів, орієнтованих як на розвиток суб'єкт-суб'єктних, продуктивних, особистісних форм спілкування, так і його суб'єкт-об'єктних, репродуктивних, операціональних складових (компонентів).

Принциповим тут є завдання самодіагностики, що виконується за допомогою психолога самою людиною, що звертається по допомогу. Це може відбуватися в контексті групової і/або індивідуальної роботи. Організована в такий спосіб діагностика, що розвиває орієнтацію людини в накопиченому досвіді, багато в чому виконує коригуючу функцію. Внескам у корекційні зміни є також розкриття власних латентних можливостей, їх апробація, розширення, поглиблення наявного бажаного досвіду, мінімізація небажаного, компенсація тощо. В цьому переліку м'яких стратегій змін варто згадати і більш жорстку стратегію формування, але лише як одну в переліку інших та не першочергову. В практиці розвитку компетентного спілкування звичайно поєднуються традиції психотерапії і навчання – це область навчаючої терапії і терапевтичного навчання. У формуванні соціальної компетентності представлені також нормативна тенденція (засвоєння соціальних норм) та особистісно-творча (конструювання норм у ході спілкування), вироблення рефлексивної позиції відносно засвоєної норми, її вбудова в особистісний досвід.

Найважливішим завданням для учасників є навчитися самостійно діагностувати та конкретизувати сфери своєї недостатньої соціальної компетентності. Центральний фокус тренінгу полягає в тому, щоб збільшити рівень точності, з якою особистість розрізняє властивості, установки, думки, почуття і реакції інших у соціальному та робочому оточенні. Отже, програма тренінгу соціальної компетентності в першу чергу зосереджена саме на завданнях соціально-перцептивного плану, оскільки перцептивні зміни є ознакою змін на діагностичному рівні. Основною, спільною для учасників виступає задача відрефлектувати власні соціально-перцептивні можливості й характеристики і в цьому

сенсі вирішити діагностичне завдання [5]. Окремими складовими розглядається діагностика учасником орієнтованості в собі, оточуючих людях та в груповому процесі. Вирішення кожної задачі передбачає органічну єдність, співвіднесеність з вирішенням двох інших. Привабливою також є можливість оптимізації соціально-перцептивних характеристик, підвищення перцептивної компетентності: гнучкості, об'єму, диференційованості, вибірковості, міри стереотипізації тощо.

Одним із завдань соціально-психологічного тренінгу, що супроводжує розглянуті вище, є виявлення умов і факторів, що оптимізують спілкування, не просто про отримання додаткової інформації в цьому напрямку, а ефект у вигляді інтелектуально-емоційного сплаву, що кристалізований у попередньому досвіді.

Чисельність груп для подібної роботи звичайно не перевищує 12 осіб. Цикл групових занять розрахований на 30-50 год., середня тривалість кожного заняття – 3 год. Досвід показує, що між окремими заняттями краще робити нетривалі інтервали – 1–3 дні. Організація занять за принципом щотижневої зустрічі не є оптимальною, тому що до кожного наступного заняття можливе незапам'ятовування важливих деталей, внаслідок чого страждає атмосфера довірливості та відкритості. Але іноді з певних причин вказаний варіант тренінгу є єдино можливим. У цьому випадку треба прагнути до того, щоб кожна зустріч була завершеною подією.

Перше заняття присвячене знайомству учасників. Головне завдання для осіб, які знайомі між собою, – відрефлектувати сформоване враження про себе і про іншого в асоціаціях, метафоричних описах, із застосуванням невербальних форм комунікації. Наступні заняття передбачають можливість побачити динаміку образу себе в сприйнятті іншими. Ситуації, що виникають, аналізуються учасниками з точки зору почуттів та інтерпретацій. Друга сюжетна лінія (основна або фонова) – це рефлексія становлення психологічних структур групи: відкрита соціометрія, відкрите

«прочитання» (вербальне і невербальне) ситуацій у групі за іншого, побудова прогнозу психологічної позиції іншого, порівняння свого прогнозу з прогнозами інших або з самою позицією, прочитання групової структури в образі-асоціації. Це завдання доцільно вирішувати неодноразово – на різних етапах, поворотах розвитку групи. При завершенні циклу кілька занять присвячується побудові прогнозу свого теперішнього образу в кожного з членів групи та верифікації прогнозу через безпосередньо отриманий зворотний зв'язок.

Наскрізною протягом усієї програми проходить задача аналізу конкретних ситуацій, які задані ведучим або виникають спонтанно у стосунках учасників. Розглянута форма посідає проміжне місце між керованою раціонально-когнітивною дискусією типу традиційного аналізу конкретних ситуацій та повністю недирективною дискусією типу «груп зустрічей». Установка на уникнення інтерпретативних і коментуючих висловлювань не означає їх повної відсутності, але більш корисно, якщо їх авторами є учасники групи: і у випадку коментарів до групового процесу, що сприяє розвитку самосвідомості групи, і у випадку категоризації процесів, що відбувається в індивіді. Обговорення будується за принципом дискусій «з відкритим кінцем», коли ведучий не підводить підсумки, і основна підсумкова робота виконується учасниками. Висновки, генеровані з безпосередньою емоційною участю кожного члена групи, приймаються з більшою легкістю і природністю, ніж зовнішні думки та рекомендації, які наштовхуються на психологічні захисти.

Важливими ефектами також є розширення конкретних знань про людей та перевірка й уточнення «імпліцитних теорій особистості», якими люди керуються при спілкуванні, а також та чи інша міра експлікації, уточнення й розвитку категоріальної сітки і набору принципів, що слугують основою для повсякденного орієнтування в групових аспектах спілкування, для виявлення статусів членів групи, стосунків конфліктності, співробітництва, довіри, згуртованості, структури коаліцій, процесів

прийняття групових рішень тощо. Більшість діагностичних ефектів належать до випадків, коли факти встановлення неповноти або неадекватності попередніх перцептивних утворень відповідають із зміні перцептивних образів, тобто поєднуються з корекційними ефектами. Характерною рисою подібних ефектів перцептивно-орієнтованого тренінгу є напружений емоційний контекст, в якому відбувається пізнання себе і своїх проблем, зміна свого старого образу і/або свого ідеального Я [5].

Узагальнений вплив тренінгу полягає у балансуванні самодіагностики за двома основними напрямками: безпосередньою рефлексією самого себе і пізнання, діагностикою себе засобом звернення до іншого. Отримане в групі розуміння необхідності звернення до інших не містить нових знань про себе, але дає загальну принципову орієнтацію і слугує важливою передумовою набуття таких знань у повсякденному спілкуванні.

До супутніх ефектів перцептивно-орієнтованого соціально-психологічного тренінгу належать: розвиток установки на соціально-психологічну активність і пов'язаних з нею характеристик; усвідомлення спілкування як самостійної цінності; розвиток гуманістичної установки на партнера по спілкуванню; ефекти психотерапевтичного типу.

В основу створеної нами тренінгової програми покладено схему циклу навчання шляхом засвоєння досвіду, що належить американському досліднику Д. Колбу [7], яка включає в себе чотири стадії: конкретний досвід, рефлексивне спостереження, абстрактну концептуалізацію та активне експериментування. Ці етапи передбачають розвиток комунікативних, рефлексивних та інтерактивних здібностей і вмінь учасників. Наприклад, фаза конкретного досвіду передбачає їхню участь в інтерактивних методах, рольових іграх, у процесі яких вони отримують досвід побудови взаємодії, відстоювання своєї позиції, знаходження спільних рішень. Фаза рефлексивного спостереження через індивідуальну роботу в малих групах сприяє розвитку умінь аналізувати отриманий

досвід, інтерпретувати його з різних позицій. Фаза абстрактної концептуалізації має на меті вироблення понять і уявлень, побудова учасниками групи власної теорії того, що відбувається. Фаза активного експериментування передбачає наявність здатності учасників використовувати свої знання на практиці: при вирішенні проблем, досягненні певних цілей, прийнятті групових рішень, що приводить до отримання нового конкретного досвіду, який стає початком нового циклу навчання.

Висновки. Цілеспрямоване формування соціальної компетентності передбачає поєднання набуття професійних знань, умінь, навичок, особистісного розвитку й досвіду активної ціннісно-орієнтаційної та творчої діяльності в процесі соціально-психологічного тренінгу.

В основу тренінгової роботи були покладені принципи активності, рівноправності, обговорення подій лише під час тренінгу, персоніфікації висловлювань, щирості й відкритості, акценту на мові почуттів, уникнення безпосередніх оцінок людини, довірливого спілкування, зворотного зв'язку, балансу комфорту і дискомфорту, центрованості на суб'єкті, дослідницької позиції, роботи в зонах найближчого розвитку та ближчої перспективи з опорою на зону актуального розвитку, принцип екологічності психологічного втручання, принцип достатності психологічного втручання.

Практика формування й розвитку соціальної компетентності поєднує традиції психотерапії і навчання, напрямки засвоєння, конструювання, перевірки соціальних норм на особистісному досвіді та рефлексивної позиції відносно них, спеціально обумовлене переживання, усвідомлення й осмислення процесу власного розвитку і власних потреб та інтересів у контексті групового процесу його учасниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Калинина Н. В. Развитие социальной компетентности школьников в образовательной среде: психолого-педагогическое сопровождение / Н. В. Калинина. – Ульяновск: УИПК ПРО, 2004. – 228 с.

2. Максименко С. Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження / С. Д. Максименко. – К.: НДУП, 1990. – 240 с.

3. Мель Ю. Социальная компетентность как цель психотерапии: проблемы образа Я в ситуации социального перелома / Ю. Мель // Вопросы психологии. – 1995. – № 5. – С. 61–68.

4. Муниц Е. С. Формирование социальной компетентности специалистов по социальной работе в процессе обучения в вузе: дис... канд. пед. наук : 13.00.05 / Муниц Евгений Семенович. – М., 2009. – 183 с.

5. Петровская Л. А. Общение – компетентность – тренинг: Избранные труды / Л. А. Петровская. – М.: Смысл, 2007. – 687 с.

6. Knowles M. S. The Modern Practice of Adult Education. From Pedagogy to Andragogy / M. S. Knowles. – Chicago: Lewis And Brother, 1980. – 307 p.

7. Kolb A. Y. On becoming a learner: The concept of learning identity / A. Y. Kolb, D. A. Kolb. – Chicago IL: CAEL Forum and News, 2009. – P. 5–13.

Аннотация

Исследование посвящено рассмотрению актуальной психологической проблемы формирования социальной компетентности личности. Установлено, что формирование социальной компетентности в процессе групповой тренинговой работы происходит более эффективно.

Anotation

The article is devoted to consideration of vital psychological problem of forming of social competence of the personality. It was fixed, that forming of social competence can go on in process of group training, and in this case it takes place much more effective.

Єременко Лариса В'ячеславівна

кандидат психологічних наук, асистент кафедри практичної психології
Мелітопольського державного педагогічного університету імені

Б. Хмельницького

Тел. 068-069-1774

Адреса: 72313 Запорізька обл., м. Мелітополь, вул. Силікатна, буд. № 10

e-mail: kenaz19kof@mail.ru

Оплатила 375,00 грн.: 300 грн. – публікація статті (12сторінок), 75 грн. –
організаційний внесок (заочна участь у конференції).